

Yeni Osmanlıların Dini ve Siyasi Görüşleri

Fazlı ARABACI, Ankara, 2004, 295 s. (217 s. + ekler).

Çalışmanın konusu ve önemi, metodu ve araştırmanın sınırlarını belirleyen giriş bölümüyle başlayıp, üç bölüm ve Namık Kemal'in usul-ü meşveret üzerine yazılan, Ali Suavi'nin usul-ü meşveret üzerine bir yazısı ve Hürriyet, Hadika, Muhibir ve Ulum gazetelerinin baş sayfa fotokopilerinden oluşan çalışma, tarihle bu gün arasında bir bağlantı kurma iddiasını taşımaktadır. Bu çerçevede Tanzimatı, Türk modernleşmesinde önemli bir kare taşı ve Batı-dışı modernleşme hamlesi olarak ele almaktadır.

Türkiye'de, din-siyaset ilişkili tartışmaların bu gün de devam ettiğine işaret edildikten sonra, konunun tarihsel kökenlerinin irdelenmesinin önemi vurgulanmaktadır. Yine çalışma, sosyo-kültürel ve siyasal hareketliliğin yoğunlaştığı bu günlerde tarihsel yeniden okumanın yaralı olacağını ifade etmektedir. Çalışmada, siyasal islamcı söylemlerin temellerinin Yeni Osmanlılar tarafından atıldığı dile getirilirken, çalışmada kullanılan Osmanlı modernleşmesi ifadesiyle sadece Türk modernleşmesinin değil, Osmanlı içerisinde yaşayan bütün dini- etnik unsurların kastedildiği notu düşülmektedir.

Yazar, çalışmasını, din sosyolojisi ekseninde bir sosyal tarih çalışması olarak nitelendirmektedir. Çalışma alanının sosyo-kültürel gerçeklerle örtüştüğü ifade edilmektedir. Aynı şekilde, çalışmanın evreninin Yeni Osmanlıların dini ve siyasi görüşleriyle sınırlı olduğu belirtilmektedir.

Birinci bölümde; bir değişim süreci olarak ele alınan modernleşme olgusu Osmanlı özelinde, Batı tandanslı olmakla birlikte, kendine özgü nitelikleriyle oluştuğundan Batı-dışı modernleşme olarak temellendirilmektedir.

Bu bağlamda, Batılı olmayan toplumlarda Batı-dışı modernlik kavramının, 'üçüncü yol' gibi, daha çok alternatif arayışların izdüşümünde anlaşıldığı dile getirilmekte, varolan karmaşık, eklenmiş bir süreci okuma biçiminden ziyade, var olması arzulananın kurgulandığı bir tartışma içinde kendine zemin buluyor irdelenmektedir. Burada Batı-dışı modernlik gibi kavramsallaştırmalardan amaçlananın, Batı'nın karşısında olmaktan daha çok, Batılı olmayan toplumların modernlikle olan ilişkileri ortaya koyduğu dile getirilmektedir. Başka bir ifadeyle, Batı modernliğinin batılı olmayan bir ülkede batılı olmayan aktörler tarafından nasıl tekrar inşa edildiği, hangi

özelliklerinin seçilerek diğerlerinin göz ardı edildiği ve nasıl kurgulandığına işaret edilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde; modernleşmenin Osmanlı uygulamasına karşı oluşan tepkiler, muhalefet hareketi ve dayanakları ele alınarak, bu bağlamda Yeni Osmanlılar değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

İslam dünyasında, teoride mevcut olan muhalefet geleneğinin -istisnalar hariç- olması gerektiği gibi gerçekleştiremeden ve geliştirilmediğinden dolayı bu bölümde, sünî geleneğin tarih boyunca oluşturduğu ve geliştirdiği anlayışın her türlü otoriteye karşı itaati meşrulaştırma işlevi gördüğü ve sünî anlayışın hakim olduğu Osmanlı'da mutlak bir gücü sınırlandırma ve gerçek siyasal alternatifler önerme işlevlerine sahip bir muhalefetten söz etmenin mümkün olmadığı üzerinde durulmaktadır. Sadece geleneksel İslamî siyaset anlayışının bir gereği olarak Sultanın uymak zorunda olduğu şeylerin ulemâ tarafından hatırlatılmasının sözkonusu ve bu hatırlatmaların genellikle layiha ve nasihatnamelerle gerçekleştiği belirtilmektedir.

Osmanlıda kendine özgü bir muhalefetin varlığını dile getiren bu bölümde aynı zamanda modernleşme sürecinde yeni siyasî sistem arayışlarıyla beraber tartışmaya açılan padişahın yetkileri, yeni oluşan kurumlar, kavramlar, kabuller ve anlayışlarla muhalefet anlayışı, muhalefete yüklenen anlam ve muhalefet kalıplarının değiştiği üzerinde durulurken bu değişime paralel olarak Sünî geleneğin oluşturduğu itaat anlayışı yerine itaatsizliğin dinî teorik temellerinin hazırlandığı ve teşvik gördüğü belirtilmektedir. Bu bağlamda, Yeni Osmanlıların sivil itaatsiz olarak nitelenip nitelenemeyeceğinin tartışıldığı bu bölümde bunları belirli bir muhalefet kalıbı ve tanımlamasına sokmanın zorluğu belirtilmektedir. Yazara göre, farklı tanımlardan hareket ederek mevcut sistemi kabullenmekle birlikte uygulanan haksızlık ve adaletsizliklere, yasal yolların imkânlarının tükendiği bir noktada, hükümetin siyasal uygulamalarını değiştirmek için, şiddete başvurmaksızın, vicdanî ve ahlakî olmakla birlikte siyasî olarak kamuoyuna açık olarak sergilenen yasaya aykırı bir muhalefet hareketi olarak tanımlayabileceğimiz sivil itaatsizliğin kavramsal içeriğine giren unsurları nesnel olarak Yeni Osmanlılar hareketinde ya da bu hareketin temsilcilerinin her birinin ortaya koyduğu söylem ve eylemlerde net olarak görebilmek mümkün değildir.

Üçüncü bölümde; Yeni Osmanlıların dinî ve siyasî görüşlerinin genel çerçevesi çizilerek mevcut yapıya karşı eleştirileri ele alındıktan sonra alternatif olarak önerdikleri dinî içerikli siyasî görüşleri dile getirilmektedir.

Modernleşmenin getirmiş olduğu kurumlar tam oluşmamış ya da mevcut yapıyla uyumlanmıyorsa, beklenen gerekli işlevler yerine gelmediği için boşluklar doğduğundan, din ve geleneksel yapıların modernleşen toplumda

bazı işlevleri yerine getirmeye devam ettiğini söyleyen yazar, bu durumda "geleneksel değerlerden hareketle modernleşmenin doğurduğu 'çalkantılar' karşısında 'yeni formüller' arayışı, geleneğin en önemli dayanağı olan dine ideolojik bir işlev kazandırdığını belirtmektedir. Bu bağlamda, Yeni Osmanlıların, Osmanlı'nın temelsiz olarak giriştiği modernleşme süreci neticesinde düştüğü boşluğu ve meydana gelen kaosu, İslam'a ideolojik bir anlam yükleyerek doldurma girişiminde bulduklarından söz edilmektedir.

Batı'da uzun zamandır devam eden fikrî ve fiilî mücadele sonucu ulaşılan demokrasî düşüncesinin tarihsel gelişiminin karşılığını Osmanlı'da bulamayan, ancak, Yeniçeri Ocağını Ümmetin iradesinin temsilcisi olarak gören Yeni Osmanlıların, bu boşluğu daha çok İslâm'ın ilk dönemlerine müracaat ederek doldurmaya çalıştıkları ifade edilmektedir. Bununla birlikte Batı'dan alınan ödünç siyasî modelleri, Osmanlı siyasî uygulamalarında örneği bulunmayan, ancak, tarihi veriler dikkate alındığında İslam'ın ilk dönemlerinde kendi şartları içinde uygulandığı görülen modellerle sentezleme girişiminde bulunan Yeni Osmanlıların çelişki yumağından kurtulamadıkları ifade edilmektedir.

Yeni Osmanlıların din ve siyaset ilişkisiyle ilgili görüşleri değerlendirildiğinde, din-devlet ilişkilerinde savundukları modelin klasik İslami doktrinlerin din-devlet ilişkilerini yansıttığı söylenmekte, teoride Şeriatla uyumlu hale getirilen, pratikte ise rasyonel bir temele ve pragmatik gerekçelere dayandığı anlaşılan bu uygulamaların, klasik dönemlerde olduğu gibi, İslamın bir din olarak iman ve ibadetler dışında kamusal alanın tümünü ve özellikle devlet ve siyasetle ilgili hükümleri tamamıyla düzenlediği konusunu öne çıkardığı üzerinde durulmaktadır. İslamın, sadece inanç ve ibadete ait kurallar koymakla yetinmeyip, devlet idaresi için gereken hukukî, sosyal ve politik her türlü kural ve usulleri de bütün ayrıntılarıyla ve bir daha değişmelerine gerek kalmayacak bir şekilde tespit ettiği önkabulünü değerlendiren yazar, Vahiy'den anlam çıkaran insanın ontolojik olarak zihinsel yönden sınırlılığı ve belirli bir dönemin tarihi sosyo-kültürel şartları içerisinde konuştuğunun gözden kaçırıldığına dikkat çekmektedir. Bu nedenle, Vahiy'den hareketle insanın farklı tarih ve coğrafyalarda oluşturduğu dini ve siyasi anlayışın devamlı ve her yerde aynı olacağını savunmanın tarihi ve sosyolojik açıdan kabul edilemez bir durum olduğu üzerinde durmaktadır.